

მარინე ფუთურიძე
Marina Puturidze

აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის არქეოლოგიური
კონტექსტის არსებობა სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს
ხანის კულტურაში

Eastern Mediterranean Archaeological Context in South
Caucasian Middle Bronze Age Culture

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: თრიალეთის კულტურა, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი,
ჩაპია, ღუზისებუმი ტიპის ცუდი, ოჩუხა ქვაბი
Key Words: The Trialeti Culture, Eastern Mediterranean, Rapier, Anchor Type Axe,
Double Handled Cauldron

სამხრეთ კავკასია, რომელიც გეოკულტურალად წინა აზიის უკიდურეს ჩრდილო პერიფერიად განიხილება, უძველესი დროიდანვე მეზობელ, სამხრეთულ ცივილიზაციებთან ინტერკულტურული კავშირებით გამორჩეულ რეგიონს წარმოადგენდა. ეს ურთიერთობები ზედმინევენით აქტიურდება და ახალ სიბრყეში გადადის ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის ბოლოსა და მე-2-ის პირველ მეოთხედში. ამის ერთ-ერთ ყველაზე უკეთ ამსახველი მონაცემები თრიალეთის კულტურის ძეგლებიდან მოგვეპოვება. სწორედ ეს კულტურა ასახავს ყველაზე უკეთ და ნათლად იმ სიახლეებსა და მიღწევებს, რაც ახასიათებთ არა მხოლოდ ლოკალურ, არამედ მეზობელ, ძველალმოსავლურ ცივილიზაციურ ერთობებს. ამის შესახებ არაერთი ქართველი და უცხოელი არქოლოგი მიუთითებს მკაფიოდ და აღნიშნავს მის მნიშვნელობას სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურის ფორმირებაში (ჯაფარიძე, 2006: 341-359; Rubinson, 2013: 12-23 ; ფუთურიძე, 2011: 95-106). თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი რაოდენობის წინააზიური სტილის არტეფაქტების რეპრეზენტირება არცერთ სხვა თანადროულ სამხრეთკავკასიურ კულტურას არ ახასიათებს.

სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურის არქეოლოგიური კონტექსტი, სადაც აშკარად იკვეთება მახლობელი აღმოსავლეთის ვრცელი რეგიონის კულტურებისათვის დამახასიათებელი მასალა, უდავოდ, ამ მნიშვნელოვან არეალთან გარკვეული ხასიათის კომუნიკაციის არსებობის მანიშნებელია. ამჯერად, ჩვენ მის მხოლოდ უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონის ანუ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიის კულტურული კავშირურთიერთობების კონტექსტის წარმოდგენას შევეცდებით.

სანამ ჩვენთვის საყურადღებო პერიოდის მასალის მიმოხილვაზე გადავიდოდეთ, ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან ურთიერთობის თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებოა ასევე, მისი წინამორბედი, ადრე ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური კულტურაც. ეს ბრინჯაოს ხანის სწორედ ის გამონაკლისი პერიოდია, როცა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და კავკასიის ვრცელ რეგიონებში ერთიანი, მტკვარ-არაქსის კულტურული ერთობა არსებობდა (ჯაფარიძე, 2006: 285, 293-301).

მტკვარ-არაქსის კულტურამ, გარდა კავკასიისა, მახლობელი აღმოსავლეთის საკმაოდ ვრცელი რეგიონი დაფარა, თუმცა, ის მხოლოდ გარკვეულად და ზოგჯერ ფრაგმენტულად არის წარმოდგენილი აღმოსავლეთ ანატოლიაში, ირანის ტერიტორიაზე მისი ცენტრალური ნაწილის ჩათვლით და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ყველაზე მასშტაბურად კი ეს კულტურა მაინც კავკასიის ტერიტორიაზე გამოვლენილი. ასეთი გლობალური ხასიათის გავრცელება ბრინჯაოს ეპოქის არცერთ სხვა კულტურას არ ახასიათებდა. შესაბამისად, ადრე ბრინჯაოს ხანა წარმოადგენდა სამხრეთ კავკასიისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ურთიერთობისა და კულტურული ერთობის ყველაზე მკაფიო და ხანგრძლივ, თითქმის ერთ ათასწლეულამდე, მომცველ მონაკვეთს. ამ მძლავრი და ფართოდ გავრცელებული კულტურის შემდეგ, კონტაქტების არსებობა ამ ორ რეგიონს შორის უკვე აღარ ჩანს. მხედველობაში გვაქვს ქრონოლოგიური მონაკვეთი, რომელიც ემთხვევა ე.წ. ადრეყორღანული კულტურის არსებობის პერიოდს ანუ ძვ.წ. 2400-

2200 წლებს. ამ მონაკვეთში უკვე რაიმე ურთიერთკავშირის კვალი სამხრეთ კავკასიასა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთს შორის არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით აღარ დასტურდება. ამის შემდგომ ეტაპზე, უკვე ახალი ფენომენის, თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურის გამოჩენისას, ამგვარი ურთიერთკავშირი კვლავ აქტუალური ხდება. თუ რა ფაქტობრივი არქეოლოგიური მონაცემები მეტყველებენ ამის სასარგებლოდ, ვფიქრობთ, სწორედ ეს არის მნიშვნელოვანი ამჯერად შერჩეული თემის დეტალური გაშუქებისათვის და ამიტომაც დანვრილებით შევხებით მათ.

ძველალმოსავლური სამყაროს კულტურული ტრადიციის ამსახველ და უდავოდ შემცველ მასალებს შუა ბრინჯაოს ხანის სამხრეთკავკასიური ძეგლებიდან უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ უკანასკნელი რეგიონის კულტურის გააზრების თვალსაზრისით. საგანგებოდ შეიძლება გამოიყოს იმ არტეფაქტთა ჯგუფი, რომელიც საკუთრივ სირია-პალესტინის რეგიონისთვის ჩანს სპეციფიკური. ამჯერად, სწორედ ეს ნიმუშებია ჩვენი ინტერესისა და შესწავლის საგანი. ამგვარი არტეფაქტები არსებითად მხოლოდ ლითონწარმოების ნიმუშებით შემოიფარგლება, თუმცა ისინი სრულიად სხვადასხვა ტიპის მასალას წარმოგვიდგენს. მათ შორის საგანგებოდ გამოვყოფთ: ა) ცულეების გამორჩეული ფორმის, ე.წ. საპარადო დანიშნულების ერთ კატეგორიას, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ლუზისებური ცულეების სახელითაა ცნობილი; ბ) ლითონის უტილიტარული დანიშნულების ქვაბებს, რომლებიც, როგორც წესი, საკულტო, დასაკრძალავი რიტუალის დროს გამოიყენებოდა; გ) ბრინჯაოს საბრძოლო იარაღს – რაპირებს, რომლებიც უმეტესწილად დანინაურებულ პირთა მდიდრულ სამარხებში მოგვეპოვება.

უაღრესად საყურადღებოა ყველა ამ კატეგორიის არტეფაქტთა გავრცელების არეალის ლოკალიზება, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში არა მხოლოდ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და სამხრეთ კავკასიას მოიცავს, არამედ წინა აზიის ზოგიერთ სხვა რეგიონებსაც. მათი ამგვარი რადიაცია იმის მიმანიშნებელია, რომ ეს ნაწარმი სწორედ წინა აზიის რეგიონისთვისაა ფართოდ დამახასიათებელი და ჩანს, რომ აქედან უნდა გავრცელებულიყო მის ჩრდილო პერიფერიაში – სამხრეთ კავკასიაში. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს ისიც, რომ აღნიშნული კატეგორიის მასალას პროტოტიპები და ყველაზე ადრეული ვარიანტები სწორედ წინა აზიის რეგიონში მოეპოვებათ და არც ერთ შემთხვევაში სამხრეთ კავკასიის სივრცეში. ეს ყველაფერი, ვფიქრობთ, რომ ძვ.წ. მე-3 და მე-2 ათასწლეულების სამხრეთ კავკასიური შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურების (ბედენისა და თრიალეთის) აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის რეგიონთან გარკვეული კულტურული კავშირის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

სანამ გადავიდოდეთ ცალკეული ამგვარი არტეფაქტების დახასიათებასა და ანალიზზე, გვინდა მცირე ექსკურსით წარმოვაჩინოთ შუა ბრინჯაოს ხანის სამხრეთ კავკასიის ის კულტურები, რომლებიც შესანიშნავად ადაპტირებენ წინააზიური სამყაროს მთელ რიგ კულტურულ მიღწევებთან და, შესაბამისად, ჩანს, რომ გათავისებული აქვთ არაერთი მათი ინოვაციების არცთუ მცირე ნაწილი, რაც მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციური ერთობის დამახასიათებელი ნიშანდობლივი თავისებურებები გახლდათ. ეს არის შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებული ეტაპის თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღა-

ნების კულტურა და ასევე, უშუალოდ მისი წინამორბედი, შუა ბრინჯაოს ხანის უადრესი, პირველი ეტაპის ბედენის კულტურა. სწორედ ამ საფეხურზე დასტურდება აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ტიპის ნიმუშების გამოჩენის ფაქტი სამხრეთ კავკასიაში.

ზოგადად კი, სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს ეპოქა არაერთ კულტურულ ერთობას იცნობს. ისინი შუა ბრინჯაოს ხანის სხვადასხვა – ადრეულ თუ უფრო მოგვიანო ეტაპებსა და ფაზებს განეკუთვნება. ესენია: უკვე დასახელებული ბედენის კულტურა, რომელიც შუა ბრინჯაოს ხანის პირველ, უადრეს ეტაპს განეკუთვნება. და ასევე, ქრონოლოგიურად მომდევნო კულტურული ერთობა – თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურა, რომელიც მიჩნეულია შუა ბრინჯაოს ხანის მეორე, განვითარებულ ეტაპად. ის ყველაზე ხანგრძლივია და მისი აბსოლუტური თარიღი მოიცავს ძვ. წ. 21-ე საუკუნიდან ვიდრე ძვ.წ. მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით პერიოდს. სწორედ ეს ეტაპია შუა ბრინჯაოს ხანის განსაკუთრებული დანიშნულების ხანა, როცა განსაკუთრებული სიმძლავრით იფეთქა მხატვრული ხელოსნობის სხვადასხვა დარგებმა, რომლებიც მისი დანიშნულების მწვერვალზე აღმოჩნდნენ. რაც შეეხება შუა ბრინჯაოს ხანის დასასრულის, მისი ფინალური ეტაპით დათარიღებულ კულტურას, ის ყველაზე უკეთ შიდა ქართლში, კახეთში, მესხეთ-ჯავახეთში და ნაწილობრივ მის სამხრეთით მდებარე არეალშია წარმოდგენილი და ძვ.წ. მე-17 საუკუნის შუა ხანიდან ვიდრე გვიან ბრინჯაოს ხანის დასაწყისამდე ანუ ძვ.წ. მე-15 საუკუნის შუა ხანამდე ეპოქას ეკუთვნის [Puturidze 2014: 278-285]. გარდა ამ სამი აღნიშნული ერთობისა (ბედენის, თრიალეთის და შუა ბრინჯაოს ფინალური ეტაპის კულტურები), შუა ბრინჯაოს ხანის სრულიად მიწურულსა და ნაწილობრივ გვიან ბრინჯაოს ეპოქის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში, დღევანდელი სომხეთისა და მილი-ყარაბაღის (აზერბაიჯანი) ტერიტორიაზე წარმოდგენილი გვაქვს კიდევ სამი განსხვავებული ქრონო-კულტურული ერთობა, რომელიც თაზაკენდის (კარმირ ბერდის), სევან-უზერლიკის და ყიზილ ვანქის (ყარმირ ვანქის) კულტურების სახელითაა ცნობილი [Кушнарева, 1994: 106-132] და რომლებიც უფრო ჩრდილოეთით ანუ დღევანდელი საქართველოს სამხრეთ მონაკვეთში უკვე აღარ ჩანს გავრცელებული, გარდა კერამიკული არტეფაქტების აღმოჩენის ერთეული შემთხვევებისა. საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ სამხრეთ კავკასიაში ლოკალიზებული ზემოაღნიშნული ექვსი კულტურა შუა ბრინჯაოს ხანის სხვადასხვა ეტაპების კუთვნილებას წარმოადგენს, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავებული მოვლენებია და ზოგჯერ სრულიად დაუკავშირებელიც. აღნიშნული კულტურებიდან უაღრესად მნიშვნელოვანი კულტურული, სოციალ-ეკონომიკური მიღწევებისა და ღირებულებისაა თრიალეთის კულტურა. შუა ბრინჯაოს ხანის ყველა ზემოთდასახელებული კულტურებიდან წინააზიურ ცივილიზაციებთან ურთიერთობის მხრივ მხოლოდ თრიალეთის კულტურა გამოირჩევა და არა რომელიმე სხვა. ის ხასიათდება საერთაშორისო ურთიერთობების გააქტიურების, ძველადმოსავლური სამყაროს ცივილიზაციური მიღწევების ათვისება-გადამუშავების და ლოკალურ სივრცეში მათი ადაპტირების თვალსაზრისით. სამხრეთკავკასიური სხვა კულტურული ერთობებისაგან განსხვავებით, სწორედ თრიალეთის კულტურა ამჟღავნებს ამკარა სწრაფვას და ამავე დროს მზაობას აქტიუ-

რი ინტერკულტურული კავშირების დამყარებისა და სიახლეთა ათვისების მიმართულებით. ის არ არის საკუთარ თავში ჩაკეტილი და თვითკმარი კულტურა, რომელიც ყველანაირ პროდუქციაზე მოთხოვნას საკუთარი მეურნეობის ფარგლებშივე უზრუნველყოფს. თრიალეთის კულტურას თავისი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებიდან გამომდინარე აქვს სრული მზაობა იმითვის, რომ შემოიტანოს და გაითავისოს სხვადასხვა, განსაკუთრებით კი ტორევეტიკის, ნანარმთა როგორც მზა ფორმები, სტილი და დამზადების ტექნიკური ხერხები, ისე აქციოს ის ადგილობრივი მინაბაძების დამზადების წინაპირობად. აქედან გამომდინარე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გარემომცველი სივრცის იმ კონკრეტული გეოპოლიტიკური და ცივილიზაციური სინამდვილის მაქსიმალურად გათვალისწინებას, რომლის თანადროულადაც სამხრეთ კავკასიაში ჩაისახა და დანინაურდა შუა ბრინჯაოს ხანის ის კულტურები, რომლის ძეგლებიც ნათლად ავლენენ მახლობელი აღმოსავლეთის მასალებთან კავშირს.

ამ უკანასკნელი ვრცელი რეგიონის სხვადასხვა ცივილიზაციური ერთეულები, რასაკვირველია, განყენებლად და ურთიერთკონტაქტების გარეშე ვერ იარსებებდნენ. კვლევის საგანს წარმოადგენს თუ რომელი ვექტორებითა და რა ინტენსივობით ხდება კავშირების პრიორიტიზაცია. ამ ფონზე ბედენისა და თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კვლევა, ის ასპექტებია, რომელიც დღემდე აქტუალურ არაერთ რთულ კითხვას მოჰყვანდა ნათელს და აქცენტირდებოდა ყველაზე არსებით და საკამათო მოვლენებზე. აუცილებელია გავიაზროთ ისეთი პროცესების (ეკონომიკური, საერთაშორისო კონტაქტების, კულტურული, სოციალური) მნიშვნელობა, სიღრმე და ცვლილებების ინტენსივობა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ერთ კონკრეტულ პერიოდში, კერძოდ კი, ძვ.წ. 24 – 17 საუკუნეებში.

სწორედ ამ ეპოქის ბედენისა და თრიალეთის კულტურების საერთაშორისო კონტაქტების გეოგრაფიის მიღმა არც აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის რეგიონი არ დარჩენილა, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ის მაინც არც მსგავსი ინტენსივობით ჩანს გამორჩეული, როგორც, ვთქვათ, შუმერი ან ცენტრალური ანატოლია. საინტერესოა რა ხასიათის კომუნიკაციების არსებობაზე შეიძლება მიუთითებდეს მხოლოდ და მხოლოდ სამი ერთეული, ჩვენს მიერ ზემოაღნიშნული კონკრეტული ტიპის არტეფაქტთა არსებობა ამ ორ რეგიონში? შესაძლებელია ეს მათ შორის მაინცდამაინც უშუალო სავაჭრო და/ან კულტურული კავშირების ამსახველი არც კი იყოს. კვლევის ამ ეტაპზე არ გამოვრიცხავთ, რომ ჩვენს ნაშრომში საგანგებოდ განხილული არტეფაქტების ტიპების გავრცელება წინა აზიის სხვადასხვა რეგიონში (შუმერი, აქადი, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი, ცენტრალური ანატოლია და სხვა) და აქედან მათი შემოღწევა ჩრდილოეთის მიმართულებით – სამხრეთ კავკასიაში, იმის სასარგებლოდ შეიძლება მეტყველებდეს, რომ ეს იყო ერთ გარკვეულ ცივილიზაციურ ცენტრში შექმნილი და შემდეგ აქედან სხვადასხვა მიმართულებით ფართოდ გავრცელებული კონკრეტული ტიპები. ფაქტია, რომ ამგვარი ნანარმი დამახასიათებლად იქცა ერთმანეთისაგან საკმაოდ დაცილებულ ზოგჯერ ძალიან ნაკლებად ურთიერთდაკავშირებულ და შორეულ რეგიონებშიც კი.

ამდენად, ამგვარი ნაწარმი საკუთრივ რომელიმე ერთი ცენტრიდან სხვადასხვა, დისტანციურად საკმაოდ დაშორებულ რაიონებში ინფილტრირებულიც შეიძლება იყოს და არ მიუთითებდეს უშუალო და პირდაპირი კომუნიკაციის არსებობაზე რომელიმე ზემოთჩამოთვლილ რეგიონებს შორის. ამ შემთხვევაში კი ვგულისხმობთ, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და სამხრეთ კავკასიას შორის პირდაპირი და უშუალო კავშირის არსებობის ფაქტს.

ვფიქრობთ, რომ სწორედ ამ შემთხვევასთან უნდა გვექონდეს საქმე ერთ-ერთი ნატიფი და ელიტური არტეფაქტის – ე.წ. ლუზისებურ ცულის გავრცელებასთან დაკავშირებით. ლითონის ეს პრესიფული არტეფაქტი ფუნქციურად არასდროს არ გამოიყენებოდა როგორც იარაღი, არამედ მას მხოლოდ ელიტის რომელიმე კონკრეტული წარმომადგენლისთვის (ბელადი, ქურუმი) ინსიგნიის ფლობის ფუნქცია უნდა ჰქონოდა. სწორედ ამიტომაც, რომ ლუზისებური ცულის არცერთი ნიმუში არ არის დიდი ზომის, მას არ აღენიშნება სამუშაო პირის ცვეთა ან ხმარების რაიმე კვალიც კი. მისი პრესტიჟულობის სასარგებლოდ მეტყველებს ასევე დამზადების მონიწვე ტექნიკური ხერხების გამოყენება და, ამასთან ერთდროულად, ესთეტიური და დახვეწილი სტილით დამზადების მანერა. ამგვარი მაღალმხატვრული ნიმუში, რასაკვირველია, მისი მხოლოდ მმართველი ფენის წარმომადგენლისათვის კუთვნილების მანიშნებელი შეიძლება იყოს.

ლუზისებური ცულების აბსოლუტური უმრავლესობა პროპორციულობითა და ზედმინვენით დახვეწილი შესრულების მანერით გამოირჩევა, რომელთაც ხშირად მოკრძალებულად წარმოდგენილი გეომეტრიული ორნამენტაციაც ამშვენებთ. ამის შესანიშნავი მაგალითებია ყარაშამბის № 1 ყორღანისა [Santrout (ed.) 1996: 65, Fig. 33] და ბედენის № 12 ყორღანის [ლამბაშიძე და სხვ., 2010: 476, ტაბ. XLIX] ნიმუშები. ეს პრესტიჟული ნაწარმი საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი მთელს წინა აზიის ფართო რეგიონში, მათ შორის ჩვენთვის ამჯერად საყურადღებო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის არეალში და, როგორც აღვნიშნეთ, სამხრეთ კავკასიაშიც [Кушнарева, Рысин 2001:116].

ლუზისებური ცულების ამგვარი ფართო რადიაცია, ვფიქრობთ, ნათლად მიუთითებს იმის სასარგებლოდ თუ რამდენად ინტენსიური კავშირურთიერთობების ქსელი და სავაჭრო-გაცვლითი კონტაქტები არსებობდა იმ პერიოდის წინა აზიასა და მის მეზობელ რეგიონებს შორის. მახლობელ აღმოსავლეთში ლუზისებური ცულები აღმოჩენილია ისეთ ერთმანეთისაგან ურთიერთდაცილებულ რეგიონებში, როგორებიცაა: აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი, ირანი, შუმერი, სამხრეთ კავკასია და სხვა. ცხადია, ყველა ამ არეალს შორის პირდაპირი და უშუალო სავაჭრო-გაცვლითი კავშირები ძნელი წარმოსადგენია. უფრო სავარაუდოა, რომ რომელიმე ერთი უმნიშვნელოვანესი ცენტრი ყოფილიყო მისი ძირითადი გამავრცელებელი და აქედან ინფილტრირდა ის სხვადასხვა ურთიერთდაცილებულ რეგიონებში. ამასთან არსებითია მხედველობაში მივიღოთ ისიც, რომ რადგან ლუზისებური ცულები ფიგურირებს ქრონოლოგიურად ორი ურთიერთმომდევნო, კერძოდ, ბედენისა და თრიალეთის კულტურების მასალათა შორის, ცხადია, მათი შემოღწევა სამხრეთ კავკასიის სივრცეში შუა ბრინჯაოს ხანის პირველ, უადრეს და მის შემდგომ, მეორე, განვითარებულ ეტაპებზე შეიძლება სულ სხვადასხვა

ცენტრებიდანაც მომხდარიყო. თუმცა, ამ შემთხვევაში არც სხვა დაშვება უნდა გამოირიცხოს.

ლუზისებური ცულები წინა აზიის რეგიონში წარმოდგენილია: ურში, აბიდოსში, ხელუანში, ლურისტანში [Кушнарева, Рысин 2001: 114] და სხვაგან. რაც შეეხება უშუალოდ, ამჯერად ჩვენთვის საყურადღებო, არეალს – აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთს, აქ ლუზისებური ცულები მიკვლეული იქნა: ბიბლოსში ორი სხვადასხვა ეგზემპლიარის სახით, ერთი – 22,5 სმ-იანი სიგრძის ოქროსაგან დამზადებული მასიური ეგზემპლიარი, ოქროსავე ორნამენტირებული ტარით აღმოჩენილია ობელისკების ტაძარში და თარიღდება ძვ.წ. მე-2 ათასწლეულის ადრეული ეტაპით [Aruz, et.al (eds.) 2008: 55, Fig.25], ხოლო მეორე კი ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული და ყუაზე გაკეთებული ორი გრძელი შვერილიდან ერთი მოტეხილი აქვს, მეორე კი ოდნავ დეფორმირებული [Кушнарева, Рысин 2001: 114, рис. 3з]. მეორე პუნქტი კი ამგვარი ცულის აღმოჩენისა დაფიქსირებულია რას შამრაში [Кушнарева, Рысин 2001: 114, рис.3 4].

რაც შეეხება, სამხრეთ კავკასიის რეგიონს, ჯერჯერობით ის მხოლოდ ორი ეგზემპლიარის სახით მოგვეპოვება ბედენის კულტურის (შუა ბრინჯაოს ხანის პირველი, უადრესი ეტაპი) სამარხულ ძეგლებში. ესენია ბედენის პლატოს # 12 ყორღანისა (ქვემო ქართლი) [ლამბაშიძე და სხვ. 2010: 476, ტაბ. XLIX] და ყუდურლუს № 14 ყორღანის (მდ. აგრიჩაის მიდამოები, ჩრდილო-დასავლეთ აზერბაიჯანი) [Ахундов 2001: 295, рис. XXXV₃] ლუზისებური ცულები. თუმცა, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მათზე არანაკლებ დახვეწილი და საგანგებო ორნამენტით დამუშავებული ეგზემპლიარი შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებულ ეტაპზე ანუ თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურაშიც კარგად გვაქვს წარმოდგენილი. ყველაზე ბოლო აღმოჩენა მომდინარეობს ყარაშამბის № 1, მდიდრული ყორღანიდან (მდ. რაზდანის ხეობა, სომხეთი), რომელიც თავისი დახვეწილი ფორმითა და ასევე, ნატიფად შესრულებული ნიშული ორნამენტით ცულის პირის ზედა, ლუზისებური ფორმის კონტურზე [Santrout 1996: 65, Fig. 33], ყველაზე ახლოს დგას ბედენის № 12 ყორღანის ზემოთ დასახელებულ ნიმუშთან. უნდა აღინიშნოს, რომ ბედენის ყორღანის ლუზისებური ცული, დღემდე კავკასიაში ცნობილ ამგვარ ეგზემპლიართა შორის ყველაზე მდიდრულად ორნამენტირებული ცალია. გარდა იმისა, რომ მასაც, ყარაშამბის არტეფაქტის მსგავსად, ნიშული ორნამენტი ცულის პირის ზედა, ლუზისებური ფორმის ნაპირებზე მკაფიოდ გასდევს, რითაც კიდევ უფრო ესმება ხაზი ამ ინსიგნიის მხატვრულ ღირებულებას, არტეფაქტის ყუაზე, ორივე მხარის მიმართულებით გაკეთებული გრძელი და ბრტყელი შვერილების ზემოდან ასევე ამოღარულია წვეროებით ერთმანეთისაკენ მიმართული, ნერტილოვანი ნაჭდევეებით შევსებული სამკუთხედების რიგი. მათ შორის კი ამოღარული ტექნიკით განვიად შესრულებული ორ-ორი ზოლია, რომელშიც თითო წყება ნერტილოვანი ნაჭდევებია ჩასმული. ეს რთული გეომეტრიული ორნამენტული კომპოზიცია კიდევ უფრო ხაზს უსვამს ამგვარი ნაწარმის პრესტიჟულობასა და ელიტური პირისათვის მის კუთვნილებას.

გარდა აღწერილი ცალებისა, ლუზისებური ცულების სხვა, კვლავ შუა ბრინჯაოს ხანის აღმოჩენები ცნობილია იჯევანიდან და ენოვაკანიდან (სომხეთი) [Есаян 1976: 103, рис. 84_{1,3}]. ისინი ასევე ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული

ლი, თუმცა, ზემოაღნიშნულ ასეთივე ტიპის ცულებთან შედარებით ნაკლებ მხატვრული ღირებულების მქონე ნიმუშებია.

აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან კავშირურთიერთობის თვალსაზრისით აუცილებლად უნდა განვიხილოთ დაკრძალვის რიტუალთან დაკავშირებული ლითონის ორყურა ქვაბები. მისი ფართოდ გავრცელების შემთხვევები კარგადაა ცნობილი საკმაოდ ვრცელ რეგიონში, რომელიც გადაჭიმულია მახლობელი აღმოსავლეთის უკიდურესი დასავლეთ რეგიონიდან, აღმოსავლეთის და და ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიმართულებით ვიდრე სამხრეთ კავკასიის ჩათვლით. ამ უკანასკნელი რეგიონის წინააზიურ სივრცესთან კონტაქტების ვარაუდს ამყარებს ის ფაქტიც, რომ აღნიშნული ტიპის არტეფაქტები ერთნაირად არის წარმოდგენილი მახლობელი აღმოსავლეთის თითქმის ყველა რეგიონში და მის უკიდურეს ჩრდილო პერიფერიაშიც. ვფიქრობთ, რომ ყველა ამ ცალკეულ ცენტრს შორის, სადაც ამგვარი ლითონის ჭურჭელი გვხვდება, უშუალო და პირდაპირი კომუნიკაციის არსებობა ნაკლებად წარმოსადგენია. უფრო დასაშვებად მიგვაჩნია მათი ერთი ცენტრიდან ინფილტრირება სხვადასხვა მიმართულებით.

ლითონის ორყურა ქვაბები, სხვადასხვა ტიპოლოგიური ჯგუფების სახით გვაქვს წარმოდგენილი, რომელთა შორის ქვეტიპების არსებობასაც აღნიშნავენ [Puturidze 2016: 139-162]. ისინი საკმაოდ ფართოდ გავრცელებულია ნაწარმია ეგეოსურ სამყაროში (მიკენის შახტური სამარხები) და მის აღმოსავლეთით მდებარე წინა აზიის ფართო სივრცის სხვადასხვა რეგიონებში, ხოლო მისი უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთით გავრცელების არეალი კი სამხრეთ კავკასიის ყველაზე დაწინაურებული, თრიალეთის კულტურაა. ამ ტიპის არტეფაქტის გავრცელების გეოგრაფია და მათი რაოდენობრივი მაჩვენებელი იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ ის ერთნაირად ჩანს მოდებული მთელს აღნიშნულ ფართო არეალში.

ლითონის ორყურა ქვაბი მასიური ზომის ჭურჭელია, რომელიც უმეტეს შემთხვევებში ბრინჯაოს სქელი ფურცლისგანაა დამზადებული, თუმცა გვხვდება სპილენძისა და ვერცხლისაგან დამზადებული ნიმუშების შემთხვევებიც. ის წარმოადგენს დაკრძალვის სარიტუალო ტრაპეზისათვის განკუთვნილ ჭურჭელს და ამავე დროს საკმაოდ პრესტიჟულ ნივთს, რომელიც, როგორც წესი, მდიდრული სამარხების ინვენტარის ნაწილია. ბრინჯაო, იმ პერიოდისათვის, ცხადია, ყველასთვის იოლად ხელმისაწვდომი ლითონის რესურსი არ იყო და მისი ფლობა ელიტის ძირითადი პრივილეგია გახლდათ, მით უფრო, ისეთი რაოდენობის ბრინჯაოსი, რომელიც ამგვარი მასიური ზომის ქვაბის დასამზადებლად იყო საჭირო. შესაბამისად, ეს ჭურჭელი რიგითი წევრების დასაკრძალავ ძეგლებში არ ფიგურირებს. სარიტუალო ტრაპეზის მოსამზადებლად განკუთვნილი ქვაბები ზოგჯერ ცილინდრული ან ჰორიზანტალურ ლერძზე განზიდული და ბიკონოსური ფორმისაა [Puturidze 2016: 151,153]. ამ ორი ტიპის ფორმას აქვს თითოეულს თავისი მეტ-ნაკლები სუბტიპები თუ ვარიაციები და, ვფიქრობთ, რომ ისინი, შესაძლებელია, ლოკალურ რეგიონულ სპეციფიკას უფრო ასახავდეს.

ამ სახის ლითონის ქვაბებს, კერძოდ, მის ორივე ტიპს, ერთი და იგივე სპეციფიკური ნიშნები ახასიათებთ: ორი, ერთმანეთისაგან დიამეტრალურად საპირისპიროდ განთავსებული ყური, რომელიც ყველა შემთხვევაში ჭურ-

ჭლის გვირგვინის ჰორიზონტს მაღლა სცდება. ჭურჭლის ძირი ყოველთვის ფართო, თითქმის პირის დიამეტრის ტოლია და უმეტეს შემთხვევაში სწორია, თუმცა გვაქვს ოდნავ გარეთა მხარეს გამოზნექილი ძირის შემთხვევებიც. ეს თავისებურებები ცალსახად გამოარჩევს ამ არტეფაქტს მისი გავრცელების უზარმაზარ არეალში და ის ყველგან ერთნაირად დამახასიათებელი ჩანს. რაც შეეხება ტიპობრივ სხვაობას, რა თქმა უნდა, ის ცალსახად თვალსაჩინოა და ამა თუ იმ რეგიონის ლოკალურ თავისებურებას უკავშირდება. ცილინდრული ფორმის ქვაბი, რომლის პირის და ძირის დიამეტრი, ისევე როგორც სიმაღლისა და სიგანის მაჩვენებლები, თითქმის ტოლია, ასეთები ძირითადად რამდენიმე რეგიონში გვაქვს მხოლოდ წარმოდგენილი. ესაა, უპირველესად ცენტრალური ანატოლიის ცნობილი სავაჭრო ქსელის ცენტრი – ქიულთეფე – კარუმ კანეში [Özguç 1986]. ამგვარი ტიპის ქვაბი, ერთი ეგზემპლარის სახით ასევე აღმოჩენილია აშურის მდიდარი ვაჭრის # 18 სამარხში [Müller-Karpe 1995: 261, Abb.4₁₉]. აშურის სამარხში დადასტურებული ქვაბი ვერცხლისგანაა დამზადებული და ის იდეალურად ცილინდრული ფორმისაა. უნდა ითქვას, რომ ეს ფორმა ნაკლებად გავრცელებული ჩანს, ვიდრე მეორე ტიპის – ბიკონოსურტანიანი ქვაბები.

გარდა ამისა, მოზრდილი ზომის ამ ტიპის ჭურჭლის აღმოჩენის შემთხვევები კარგადაა ცნობილი სირიაში, ტელ სიფრში, ასევე, სირია-ანატოლიის საზღვარის მახლობლად მდებარე უმნიშვნელოვანეს ქრესტომათიულ ძეგლზე – ალალაჰში და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ცნობილ ქალაქ ბიბლოსში [Puturidze 2016:151-153, Tabs. I – III]. ისევე როგორც წინა აზიის სხვადასხვა პუნქტებში, ამგვარი ნიმუშები კარგადაა შესწავლილი ეგეოსური სამყაროს ცნობილ მიკენის შახტურ სამარხებშიც [Puturidze 2016: 151-152, Tabs. I-III]. როგორც მივუთითებდით, ფუნქციურად ერთი და იგივე დანიშნულების ქვაბების ორი ძირითადი ტიპოლოგიური ჯგუფია გამოყოფილი, ერთი – სრულიად ან მიახლოებით ცილინდრული ფორმის, ხოლო მეორე კი – ჰორიზონტალურ ლერძზე ოდნავ განზიდული და ბიკონოსური ფორმისაა, რომელიც ყველაზე უკეთ ეგეოსურ სამყაროში, მიკენშია წარმოდგენილი. ამგვარი ქვაბების აღმოჩენა უკავშირდება ჰ. შლიმანის მიერ მიკენის შახტური სამარხების გათხრებს. მიკენის № 5 სამარხში მიკვლეული ბრინჯაოს ბიკონოსურტანიან ქვაბს გაცილებით უფრო ესთეტიური, მოხდენილი და დახვეწილი ფორმა აქვს, ვიდრე პირველ ანუ ცილინდრული ფორმის ტიპს. ბიკონოსურტანიანი ქვაბის მაქსიმალური დიამეტრი გადის ჭურჭლის კორპუსის ქვედა მონაკვეთის უკიდურეს ზედა ზღვართან, სადაც მას მკვეთრი ნიბო გასდევს. ნიბოს ზემოთ კი კორპუსს მკაფიოდ შეზნექილილი პროფილი აქვს, რომელიც უფრო ზემოთკენ, გვირგვინთან ახლოს ისევე ფართოვდება. ამიტომაც პირის ნაწილი ისევე ფართოა და მცირედ თუ ჩამოუვარდება ნიბოს ნაწილის დიამეტრს. რაც შეეხება ნიბოს ქვემოთა მონაკვეთს, სწორედ ამ გარდატეხის ხაზიდან იწყება კორპუსის მკვეთრი შევიწროვება და ძირისკენ მიმავალი პროფილი მკაფიოდ დახრილია. არსებითად სწორედ ეს ნიშანი აძლევს ლითონის ქვაბს ბიკონოსურ ფორმას. ლითონის ქვაბის ზუსტად ამგვარი ტიპი აღმოჩენილი იქნა ბ. კუფტინის მიერ ნალკის №5 და № 15 ყორღანებში [Куптин 1941: табл. LXV, LXVI; Жоржикашвили, Гогадзе 1974:табл. 55₄₈₅, 77₆₆₇]. ის არა მხოლოდ

ტიპობრივად, არამედ საერთო იერითაც უახლოესი ანალოგია მიკენის შახტურ სამარხში აღმოჩენილი ეგზემპლარისა [ფუთურიძე 2002: 113, ტაბ. IV].

ნიშანდობლივია, რომ ზემოაღნიშნული ტიპებიდან ორივე მათგანი ფიგურირებს სამხრეთ კავკასიის ძეგლებში. თუმცა, ლითონის ქვაბის ეს უკანასკნელი ვარიანტი გაცილებით ფართო არეალის ფარგლებში ფუნქციონირებს. მისი გავრცელების უკიდურესი დასავლეთ საზღვარია ეგეოსური სამყაროს რეგიონი, კერძოდ კი, მიკენი, უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთი – აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი, ხოლო უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარი კი სამხრეთ კავკასიის ქვემო ქართლის რეგიონი. გარდა ამისა, ქვაბების მეორე ანუ ცილინდრული ტიპოლოგიური ჯგუფის არსებობის შემთხვევებიცა გვაქვს დადასტურებული სამხრეთ კავკასიაში. ესაა ლორი ბერდისა (სომხეთი) [Devdjian 2006: 178, Fig. 79₄] და თეთრი ქვების № 1 ყორღანის (კახეთი) [Pitskhelauri 2013: 113-118, Fig.3₁₁] ნიმუშები, რომლებიც ტიპოლოგიური და სტილისტური თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, რომ სრულიად იდენტურია.

ამგვარი ქვაბები, როგორც წესი, ლითონის სქელი ფურცლისაგან არის დამზადებული და ყურების კორპუსთან მისამაგრებლად მსხვილი, ბრტყელთავიანი ბრინჯაოსვე ლურსმნებია გამოყენებული. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ ჭურჭლის პირს, უმრავლეს შემთხვევებში ირგვლივ შემოსდევს ბრინჯაოს ბრტყელი, სარტყლისებური ფირფიტა, რომელიც აშკარად პირის ნაწილის კიდევ უფრო გამაგრებისა და შეკვრის მიზნითაა გაკეთებული, თუნდაც იმიტომ, რომ მასზე უფრო კარგად მიემაგროს ორი, ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგებული მსხვილი ყური.

როგორც ვხედავთ, ქვაბები საკმაოდ ფართო არეალშია წარმოდგენილი მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ცენტრებსა და კავკასიის ვრცელ სივრცეში და ძნელია გამოიყოს ის კონკრეტული რაიონი, რომელთათვისაც ესა თუ ის დამახასიათებელი ტიპობრივი ნიმუშებია სპეციფიკური. ამგვარი ჭურჭელი თითქოს ერთიანად მოდებულია მთელს ზემოაღნიშნულ არეალში. აშკარაა, რომ მეტ-ნაკლები რაოდენობით, ერთეული ნიმუშების სახით ის წარმოდგენილია: მიკენში, ბიზლოსში, ტელ-სიფრში, კარუმ კანეში, აშურში, სამხრეთ კავკასიაში და წინა აზიის სხვა პუნქტებში. ყველა ისინი უმეტესწილად შუა ბრინჯაოს ხანის განვითარებული ეტაპით კარგად დათარიღებულ კომპლექსებშია აღმოჩენილი და მათი არსებობის ქრონოლოგიური დიაპაზონიც სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა. ასეთი ფართო გავრცელება გვაგვარაუდებინებს, რომ ამგვარი ქვაბები, დიდი ალბათობით, ერთ კონკრეტულ ცენტრში შექმნილი უტილიტარული გამოყენების არტეფაქტებია, რომელიც შემდეგ ერთნაირად გავრცელდა და როგორც სიახლე შევიდა სულ სხვადასხვა, მათ შორის ურთიერთდაშორებულ რეგიონებში. შესაბამისად, ის დამახასიათებელია ამ ეპოქის სრულიად განსხვავებული კულტურული ერთობებისათვის (ცენტრალური ანატოლიის, აქადის, შუმერის, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, მიკენისა და სამხრეთ კავკასიის კულტურებისათვის) და შუა ბრინჯაოს პერიოდის ცივილიზაციური სამყაროს სხვადასხვა დანიშნულებული ცენტრების ზოგად დამახასიათებელ ნაწარმად იქცა. ამასთან, მისი განსხვავებული ქვეტიპების არსებობა, ვფიქრობთ, მიუთითებს, რომ ამგვარი ჭურჭლის ტიპი ფართოდ ადაპტირდა და დამახასიათებლად იქცა მახლობელი აღმოსავლეთის უკიდურეს ჩრდილო პერიფერიაშიც. თრიალეთის კულ-

ტურა, რომელიც ისე ჩანს, რომ შერჩევით იღებს და ითვისებს ამა თუ იმ ფორმას, ტიპსა თუ მხატვრულ სტილს, ყურადღებას ამახვილებს იმ არტეფაქტებზე, რომელიც მისთვის ფუნქციური, სოციალური და სტილისტური თვალსაზრისითაა მისაღები და გამოსადეგი.

ვფიქრობთ, ეს მომენტი მიუთითებს, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის ეს უკიდურესი ჩრდილო პერიფერია – სამხრეთ კავკასია – საკმაოდ კარგად იცნობს და კავშირურთიერთობის გარკვეულ ქსელით დაკავშირებულია იმ რეგიონებთან (მათ ნაწილთან მაინც), სადაც ამგვარი ტიპები იყო გავრცელებული. კონკრეტულად რომელი ცენტრიდან მოხდა მისი შეღწევა თრიალეთის კულტურის გავრცელების არეალში, ცხადია, დაბეჯითებით ეს ძნელი სათქმელია. ამის შესახებ მოსაზრებები სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ნაკლებად გვხვდება. ქვაბების გავრცელების ჩვენს მიერ წარმოდგენილი გეოგრაფია, ვფიქრობთ, მეტ შესაძლებლობას გვიტოვებს ვიფიქროთ, რომ ის აშურის მიერ ცენტრალურ ანატოლიაში დაარსებული სავაჭრო კოლონიის, კარუმ კანემის საშუალებით უფრო დასაშვებია რომ გავრცელებულიყო სამხრეთ კავკასიაში, ვიდრე სხვა უფრო შორეული რეგიონიდან. ამ მოსაზრებას, ჩვენის აზრით, ამყარებს ისიც, რომ თრიალეთის კულტურაში ტორევეტიკის სხვა ნიმუშები ან მათზე მოცემული მხატვრული პროგრამა უფრო ხშირად დასტურდება სწორედ კარუმ კანემის შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენის მასალათა შორის.

და ბოლოს, გვინდა შევეხოთ, ლითონის კიდევ ერთ არტეფაქტს – ბრინჯაოს საძგერებელ მახვილს ანუ რაპირას, რაც, ზოგადად, შუა ბრინჯაოს ეპოქის დამახასიათებელი იარაღია და რომელიც ფართოდაა წარმოდგენილი ეგეოსური სამყაროს რეგიონიდან დაწყებული ვიდრე წინა აზიისა და სამხრეთ კავკასიის ჩათვლით. ამ მნიშვნელოვანი იარაღის შესახებ საგანგებო კვლევაც არის ჩატარებული 21-ე საუკუნის პირველ ათწლეულში და დასაშვებადაა მიჩნეული, რომ თრიალეთის კულტურის ფარგლებში წარმოდგენილი რაპირის ნიმუშები შესაძლებელია ადგილობრივ, დამოუკიდებლად შექმნილი პროდუქტი იყოს და არა მაინცდამაინც გარესამყაროდან შემოტანილი სიახლე [Abramishvili 2010: 167- 178]. იარაღის ამ გამორჩეული და აშკარად პრესტიჟული ტიპის გავრცელების შესახებ უნდა აღინიშნოს ის, რომ ის გარდა ეგეოსური სამყაროს სივრცისა, ფართოდაა წარმოდგენილი წინა აზიის რეგიონში და მის მიღმაც უფრო ჩრდილოეთით. სამხრეთ კავკასიაში მისი უკვე ათეული ნიმუშის აღმოჩენის შემთხვევაა ცნობილი და ყველა მათგანი მხოლოდ მდიდრულ სამარხებშია დადასტურებული. ზოგადადაც, ის ყველა რეგიონში მხოლოდ პრესტიჟულ მასალებთან კონტექსტშია აღმოჩენილი, რაც აშკარად მისი, როგორც სოციალური მარკერის სასარგებლოდ მეტყველებს. რაპირები გვხვდება აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ისეთ ცნობილ ძეგლებზე, როგორებიცაა რას შამრა [Gimbutas 1967: Fig. 54] და ბიბლოსი [Sandars 1961: 17-30]. წინა აზიის სხვადასხვა რეგიონებში წარმოდგენილ კულტურათა ცენტრებში რაპირების არსებობა დადასტურებულია: ალაჯა ჰუიუკში, ჰოროზთეფეში, კარუმ კანეში და სხვაგან [Кушнарева, Рысин 2001: 115, рис. 4, 5]. რაც შეეხება მისი გავრცელების უკიდურეს დასავლეთ არეალს, ის ყველაზე დიდი რაოდენობით ეგეოსური სამყაროს სხვადასხვა ცენტრებშია წარმოდგენილი, კერძოდ კი, მიკენში, ამორგოსზე და მალიაში [Burger

1994: 207-218]. რაც შეეხება სამხრეთ კავკასიას, ის მხოლოდ ისეთ მდიდრულ კომპლექსებში გვხვდება, როგორებიცაა: სადულას № 2 და № 3, თეთრი ქვების № 1, სამთავროს № 243, ლილოს № 1, დილიჩას № 1 [Кушнарева, Рысин 2001: 108-110, 115, рис. 4] და სხვა ყორღანები. ყველა აღნიშნული ნიმუში, როგორც სამხრეთ კავკასიური, ისე წინააზიური თუ ეგეოსური სამყაროს რეგიონებიდან, საერთო დამახასიათებელი ფორმითა და სტილისტური ნიშნებით გამოირჩევა. მიუხედავად ამისა, მათ შორის არსებული განმასხვავებელი ნიუანსების საფუძველზე გარკვეული ტიპოლოგიური ვარიანტების შენიშვნა მაინც აშკარად შესაძლებელია. ეს ჩანს როგორც რაპირის მხრების სიგრძისა და დახრილობის მხრივ, ისე ტარზე მისამაგრებელი ყუნწის და მასზე განთავსებული მანჭვლების რაოდენობის, იარაღის ქედის სიმაღლის, რაპირის საერთო სიგრძისა თუ სხვა დეტალების საფუძველზე. ეს განმასხვავებელი თავისებურებანი, ვფიქრობთ, რომელიმე კონკრეტული რეგიონისათვის დამახასიათებელი ლოკალური ვარიანტების არსებობაზე უნდა მიანიშნებდეს.

იარაღის ეს ტიპი, უდავოდ, ერთ-ერთი მანიშნებელია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიისათვის საერთო დამახასიათებელი კულტურული კონტექსტის არსებობისა.

ნაშრომში წარმოდგენილი არტეფაქტების რამდენიმე კატეგორია: ღუზისებური ცულები, ბრინჯაოს ქვაბები და რაპირები, სწორედ ის მნიშვნელოვანი ფაქტობრივი მასალაა, რომელიც, ზოგადად, მთელი წინააზიური არქეოლოგიური ძეგლების გათვალისწინების ფონზე საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სამხრეთ კავკასიის შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურები, აშკარად იყო ჩართული საერთაშორისო კულტურული და სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირურთიერთობების ქსელში, რისი საშუალებითაც აღნიშნულმა ტიპებმა საბოლოოდ შემოაღწიეს ამ უკანასკნელ რეგიონში. ჩვენს მიერ ამჯერად საგანგებოდ განხილული ლითონის ნაწარმი კი, იმის მაუწყებელია, რომ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიის თანადროულ კულტურულ რეალობებს საერთო არქეოლოგიური კონტექსტიც გააჩნდათ.

ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებით, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის არქეოლოგიური კომპლექსების შედარებითი კვლევის თვალსაზრისით საჭიროა ყველა სხვა კატეგორიის მასალების შესწავლა როგორც მომავალი აღმოჩენების კვალდაკვალ, ასევე, სხვა უკვე დადასტურებული არტეფაქტების შემდგომი, საგულდაგულოდ მოძიებისა და მათი კვლევის თვალსაზრისით. ამ მხრივ მომავალი სამეცნიერო მუშაობა, მიგვაჩნია, რომ აუცილებლად უნდა გაგრძელდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა

ფუთურიძე, მ. (2002). სამხრეთ კავკასია – ეგეოსური სამყაროს კულტურული კონტაქტების პრობლემისათვის ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულის ბოლოსა და მე-2 ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ენა და კულტურა, 3, 100-113, თბილისი: „პროგრამა ლოგოსი“

ფუთურიძე, მ. (2011). ანალოგიური ტენდენციების შედარებითი კვლევისათვის სამხრეთ კავკასიის და წინა აზიის შუა ბრინჯაოს ხანის მხატვრულ ხელოსნობაში, „ცივილიზაციური ძიებანი, 9, 95-106, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

- ღამბაშიძე, ი., მინდიაშვილი, გ., გოგოჭური, გ., კახიანი, კ., ჯაფარიძე, ი. (2010). უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. მე-4–მე-3 ათასწლეულებში, თბილისი: „მნიგნობარი“.
- ჯაფარიძე, ი. (2006). ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან, თბილისი: „არტანუჯი“.
- Abramishvili, M. (2001). Transcaucasian Rapiers and the Problem of their origin, in: *Lux Orientis. Archäologie zwischen asien und Europa*, R. Boehmer, J. Maran (eds.), *Studia Honoriaria*, 12, 1-8, Rahden/Westf
- Aruz, J., Benzel, K., Evans, J. (Eds.). (2008). *Beyond Babylon. Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium BC.*, New York: Metropolitan Museum of Art
- Burger, G. (1994). Die Transkaukasischen Rapiere und die Möglichkeit ihrer Verbindung mit anderen Rapierezentren im Zirkumpontischen Gebiet. *Relations Traco-Illyro-Helleniques*, 207-2018, Bucarest
- Devedjian, S. (2006). *Lori Berd II (Bronze Moyen)*, Erevan: Editions „Guitoutium“ de l' ANS RA
- Gimbutas, M. (1967). *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris, Hague, London
- Müller-Karpe, M. (1995). Zu den Erdgräbern 18,20,21 von Assur. Ein Beitrag zu Kenntnis mesopotamischer Metall-gefäße und waffen von der Wende des 3. Zum 2. Jahrtausend c. Chr., *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, 257- 352, Mainz: „Römisch-Germanischen Zentralmuseum“
- Özguç, T. (1986). Kültepe- Kaneş II. New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East, Ankara: “Türk Tarih Kurumu Basim Evi”
- Pitskhelauri, K. (2013). Der Kurgan „Tetri Kvebi I“, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიის ეთნოკულტურული სისტემა ბრინჯაო-რკინის ხანაში, 113-118, თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სტამბა
- Puturidze, M. (2014). For the Assign of Middle Bronze Age Phases and Upper Chronological Limit of the Trialeti Culture. *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia*, 278-285, Tbilisi: “Mtsignobari”
- Puturidze, M. (2016). Some Evidences for the South Caucasian-Aegean World Relationship. in: *Aegean World and South Caucasus: Cultural Relationship in the Bronze age* (Ed. G. Narimanishvili), 139-162, Tbilisi: „Mtsignobari”
- Sandars, N. (1961). The first Aegean Swords and their Ancestry. in: *American journal of Archaeology*, 65, I, 17-30, New York:
- Santrot, J. (ed.). (1996). *Armenie. Trésors de l' Armenie ancienne des origines au IV ème siecle*, Nantes
- Rubinson, K. (2013). Actual Imports or Just Ideas? in: *Investigations in Anatolia and the Caucasus, Cultures in Contact. From Mesopotamia to the Mediterranean in the II Millennium BC*, 12- 25, J. Aruz, S. Graff, Y. Radik (Eds.), New York: Metropolitan Museum of Art
- Ахундов, Т. (2001). Северо-Западный Азербайджан в Эпоху Энеолита и Бронзы, Баку: «Элм»
- Есаян, С. (1976). Древняя культура племен Северо-Восточной Армении (III-II тысячюдо н.э.), Ереван: « Издательство АН Армянской ССР»
- Кушнарева, К. (1994). Кармирбердская (Тазакендская) культура; севано-Узерликская группа памятников; Материалы к проблеме выделения Кармирванкской (Кызилванкской) культуры, 106-132, Археология. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии, Ранняя и Средняя бронза Кавказа, Москва: «Наука»
- Кушнарева, К., Рысин М. (2001). Новые данные к проблеме датировки памятников «цветущей поры» Тriaлетской культуры, კავკასია, ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები, “ძიებანი“, დამატებანი VI, 101-116, თბილისი: არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი
- Куфтин, Б. (1941). Археологические раскопки в Тriaлети, Опыт Периодизации Памятников, I, Тбилиси: Издательство Академия Наук Грузинской ССР
- Жоржикашвили, Л.,Гогодзе, Э. (1974). Памятники Тriaлети эпохи ранней и средней бронзы, Каталог Тriaлетских памятников, II, Тбилиси: «Мецниереба»

From the end of III millennium BC and especially the first quarter of the II millennium BC in South Caucasian dominant cultural landscape, i.e., the Trialeti culture, evidently became clear the appearance of those artefacts which were characteristic for the Ancient Near Eastern and, in particular, Eastern Mediterranean region's archaeological context. The present article devoted to the detail typological and artistic-stylistic analysis of the certain type of patterns that are related and sometimes finds a close analogue with the material of the different cultural centers of the contemporary period Near Eastern world.

Among these assemblages obviously prevalent are the metal items made by bronze or, in some case, even precious metals. Appearance of this certain types of valuable patterns in the South Caucasian region and, consequently, its widespread diffusion allows us to assume in favor of the most activated communication in the period of the I and II phases of the Middle Bronze Age, i.e., from the mid III millennium, including the first half of 17th century BC. This time interval in South Caucasus coincides with the existence of two different archaeological units: Bedeni and Trialeti cultures.

South Caucasus which is considered as the most northern periphery of the Near East, from the remote past was a distinguishable region from the point of intercultural relation with the neighboring southern civilizations. This relationship becoming especially activate and, as well of another dimension, from the end of III and first quarter of the II millennium BC which is corresponds to development of the Trialeti culture. The best evidences that revealed obvious the cultural communication between the mentioned regions comes exclusively from the burial sites of this cultural unit. Exactly this culture, better than any other Bronze Age ones, reveals those innovations and achieves which seems familiar not only to the local but as well the neighboring Ancient Near Eastern civilizations. This fact in different years was discussed in various publications of some Georgian and foreigner scholars (O. Japaridze, E. Gogadze, K. Rubinson, M. Puturidze and others).

It should be noted that none of the other South Caucasian cultures doesn't represents such large quantity of Near Eastern style artifacts as the Trialeti culture of the Middle Bronze Age.

It is thus significant that the start of the Trialeti culture at the same time represents the beginning of the cultural orientation of the South Caucasian area toward the Near Eastern civilizations. Among the impressive number of the different types of precious burial goods (toreutics, jewelry) of the Trialeti culture, it is possible to single out the main 'alien' Near Eastern style items, or some individual features which differs from the characteristic local artifacts, and have no prototypes in the Caucasian region. Exactly such artifacts indicate that nearly all achievements and knowledge of producing the certain fashionable metal items of different styles were known and successfully adopted by the Middle Bronze Age South Caucasian cultural units (Bedeni and Trialeti cultures) from the Near Eastern world. Supposing that transfer and distribution of various modern technical methods and stylistic fashions point out about the cultural connections between the above-mentioned regions and, as well, the common knowledge in craft of the complicate metalworking field.

Currently, given an attempt is to consider the archaeological context of cultural interrelation of the South Caucasian mentioned cultures with the most south-western region of the Near East, i.e., Eastern Mediterranean.

Before the consideration of the above-mentioned issue, it seems important specially shortly mention about the existed communication between these regions in previous

period, i.e., during the Early Bronze Age archeological culture. This is exactly those exceptional periods, when beside the other areas of Ancient Near East, the Eastern Mediterranean and South Caucasus was covered by the entire Kura-Araxes cultural unit.

Consequently, the Early Bronze Age Kura-Araxes culture represents the most evident, specific and long lasting, nearly one thousand years, period of interrelation between the South Caucasian and Eastern Mediterranean regions. After this powerful and widely distributed culture, cultural unity between the interesting to us regions were interrupted around 2500/2400- 2200 BC years which was the period of quite another Bedeni culture. After this short period of interruption, the intercultural relationship again was renovated at the developed, II phase of Middle Bronze Age Trialeti culture. This famous phenomenon, i.e., the Trialeti culture shows the few types of metal artifacts obviously well represented in Eastern Mediterranean archaeological context. This kind of materials indicates in favor of actualization of relationship between these regions. Though, it might be the direct, instinctive or indirect contacts and quite possible that be realized by the help and via the other region of the Ancient Near East, like the central Anatolia.

In essence, recording of the Near Eastern cultural tradition's important archaeological evidences in large amount of the sites of South Caucasian culture, obviously have a great sense for understanding the existed relationship in end of III – first half of the II millennium BC.

Specially should be assigned those group of artifacts which seems the characteristic material for the Eastern Mediterranean region and clearly revealed in Middle Bronze Age assemblages of Bedeni and Trialeti cultures. Among these materials it is especially important to note the following artifacts: a) anchor shaped metal axes which used to be as the insignia for the elite representatives of society (rulers, priests); b) metal, double handled cauldrons of the utilitarian purpose which were intended for the burial ritual banquet; c) bronze long swords – rapiers which always were recorded only in rich burial sites.

In presented article discussed about the close resemblance with the analogical type of above noted metal production with those from the ancient the Eastern Mediterranean region and as well the entire Near East. From this point we focused on those metal weapons and vessels discovered in Byblos, Kül Tepe- Karum Kaneş II layer, #18 rich merchant's grave of Assur, Ras Shamra, Abidos, Kheluan, Luristan and Mycenaean #5 shaft-grave. By scholars all of them considered as a close analogue to the items from South Caucasian Middle Bronze Age various burial sites.

It is an important issue to define the detailed localization and local typological variety of all these above-mentioned types of metal objects which were distributed not only in Eastern Mediterranean but as well in other different areas of the Near East and South Caucasus. Such radiation of these assemblages proves in favor of that, the in South Caucasian cultural landscape they were distributed from south, exactly the Ancient Near Eastern region.

Supposing that the all-above-mentioned artifacts indicate that the III – II millenniums BC South Caucasian Middle Bronze Age Bedeni and Trialeti Cultures were in certain cultural relationship with the Near Eastern world and, in particular, with Eastern Mediterranean. Expressing this assumption, we based on the fact of diffusion of these materials within the last area.

It is essential to indicate that from the different Middle Bronze Age cultural unites of different phases of it (Bedeni, Trialeti, Middle Bronze Age III phase, Tazakend, Sevan-Uzerlik and Kizil Vank cultures), exactly the famous Trialeti Culture of Brilliant Kurgans

is distinguished with the close intercultural relations with Near Eastern world and not the other ones which very rarely or completely not at all demonstrates such case. The Trialeti culture is evidently outstanding one from the point of the activation of intercultural relation, accepting and in some cases transformation of the Near Eastern civilizational achieves in local, South Caucasian landscape and their clear adaptation.

Considered in the presented article archaeological context provides an important information and illustrates the intensified international communication and acceptance of many cultural achievements symptomatic for the Middle Bronze Age above-mentioned areas.

At the end of III and first quarter of the II millenniums BC, these communications reached quite another, even the top level. The best evidence which confirms this fact comes from the burial sites of the famous Trialeti culture, located in different areas (current Eastern Georgia and Armenia) of its wider distribution.

Valuable patterns of South Caucasian bronze and precious metal samples of this culture clearly shows the novelty in stylistic and technical methods which mainly were characteristic for the neighboring southern civilizational unites. Among those artifacts which find close analogies with the Eastern Mediterranean cultural world obviously might be separated the anchor-shaped axe, bronze cauldron and bronze rapier (long sword). All these categories clearly reveal the closest similarity, sometimes even the identity, with those from the entire Near eastern region.

Beside the already noted metal artifacts, South Caucasian archaeological evidences of late III – first quarter of the II millennium BC presents the many other different categories of toreutics and jewelry produced by rich metals which indicates in favor of the existed trade-exchange or/and cultural interrelations of this area with the outer, exclusively, Near Eastern world. The Trialeti culture, development of which coincide with this period is directly related with drastic social stratification and concentration of wealth by the ruling elite. Together with the considered bronze long swords, anchor-shaped axes represented the elite's insignia and cauldrons, the several other precious metal items of this culture are the clear manifestation of a fairly developed level of toreutics, which signals the developed phase of high artistic craft in the southern regions of Caucasus. The origin of the all incomparable precious metal working patterns of the Trialeti culture was predetermined by several factors, among which we must include increasingly brisk contacts with the Near East. The highly artistic and fine-crafted prestigious artifacts clearly shows that Trialetian craftsmen were familiar with the achievements and traditions of the southern civilizations, one of the important areas of which was the Eastern Mediterranean region.

In conclusion, it can be pointed out that today it is quite clear that there is an ever-growing necessity to conduct a detailed study of the complexes of the mid III – first quarter of the II millenniums of already mentioned cultures in accordance with the Eastern Mediterranean and more eastward surrounding areas of the Near East.